

OVER HET KOLONIALISME

AIMÉ CÉSAIRE

OVER HET KOLONIALISME

Uit het Frans vertaald door Grâce Ndjako

— PUBLIEKE RUIMTE —

DE GEUS

Gepubliceerd met steun van het Institut français des Pays-Bas

Oorspronkelijke titel *Discours sur le colonialisme*, verschenen in
1955 bij Éditions Présence Africaine, Parijs

Oorspronkelijke tekst © 1955

Nederlandse vertaling © Grâce Ndjako en De Geus bv,
Amsterdam 2022

Omslagontwerp Kaftwerk, Janine Hendriks

ISBN 978 90 445 4647 7

NUR 320

INHOUD

Voorwoord door Grâce Ndjako	7
Over het kolonialisme	19
Noten	95

VOORWOORD DOOR

GRÂCE NDJAKO

Aimé Césaire wordt op 26 juni 1913 geboren in Basse-Pointe, in Martinique. Martinique is op dat moment nog een Franse kolonie; vanaf 1946 geldt het als Frans overzees gebied, een status die het tot op de dag van vandaag heeft. Op jonge leeftijd verhuist hij met zijn familie naar de hoofdstad van Martinique, Fort-de-France. Daar gaat Aimé naar de enige middelbare school op het eiland, het Lycée Schoelcher.

In de jaren dertig vertrekt hij als student naar Parijs. Het is een tijd waarin veel studenten uit de koloniën gaan studeren in het land waardoor ze zijn gekoloniseerd. Denk bijvoorbeeld aan Mohammed Hatta, die in Rotterdam studeerde, of aan Gandhi, die zijn studie in Engeland volgde. Het is vaak de enige mogelijkheid om een universitaire opleiding te kunnen genieten.

Césaire volgt in Parijs eerst lessen aan het Lycée Louis-le-Grand, ter voorbereiding van het toelatings-examen voor de École Normale Supérieure. Het Lycée Louis-le-Grand is de school waarop ook mensen als Voltaire, Victor Hugo en Jean-François Lyotard hebben gezeten, evenals enkele voormalige Franse presidenten, onder wie Jacques Chirac en Georges Pompidou. Césaire bestudeert veel Franse literatuur tijdens zijn opleiding, waaronder het werk van Jean Racine, Victor Hugo en Arthur Rimbaud. Hij wordt in 1935 toegelaten tot de École Normale Supérieure, een *grande école*, die haar reputatie vooral te danken heeft aan haar filosofieopleiding. Veel grote Franse denkers hebben hier gestudeerd, onder wie Jean-Paul Sartre, Michel Foucault, Jacques Derrida, Simone Weil en Alain Badiou. De École Normale Supérieure wordt daarom ook wel gezien als de broedplaats voor Franse intellectuelen. Als *normalien* mag Césaire zichzelf tot dit selecte genootschap rekenen.

Zo doorloopt Césaire op het eerste gezicht het klassieke traject van de Franse intellectueel. En net als andere Franse denkers en schrijvers schrijft hij een *discours*, zoals ook Descartes zijn *Discours de la méthode* schreef of Rousseau het *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*. Het discours van Césaire is evenwel niet geheel volgens deze Franse intellectuele traditie geschreven, al is het er wel door beïnvloed. En

feitelijk geldt dat voor zijn gehele oeuvre. Césaire zelf zegt hierover: ‘Het is waar dat wij oppervlakkig gezien Frans zijn, en dat we de sporen vertonen van Franse gebruiken; we worden gekenmerkt door de cartesiaanse filosofie, en door Franse retoriek. Maar als we met dat alles breken en de diepte peilen, is wat we zullen vinden fundamenteel Zwart.’

Anders dan denkers als Descartes is Césaire immers Zwart en komt hij uit een kolonie. Als tiener heeft hij een hekel aan de Martinikaanse samenleving waarin hij is opgegroeid, en dan vooral aan de kleinburgerij. Hij is ook geschokt door het verlangen van Zwarte mensen op het eiland om Europeanen te imiteren, van wie zij zelfs de vooroordelen en elitaire houding overnamen. Dit gedrag was het resultaat van een koloniaal assimilatiebeleid dat de Franse beschaving als de enige ware beschaving zag; al het andere was barbaars of, erger nog, wild en primitief. Césaire heeft hierdoor het gevoel gevangen te zitten in een kleine wereld, een koloniale wereld.

We kennen die wereld ook uit het werk van Frantz Fanon, oud-leerling van Césaire, die dezelfde koloniale hiërarchieën en verhoudingen in Martinique waarnam en analyseerde. Fanon constateerde dat binnen een koloniaal systeem taal een belangrijk cultureel instrument is. Niet alleen voor de kolonist, die op die manier de gekoloniseerde een cultuur en wereldbeeld oplegt, maar

ook voor de gekoloniseerde, die graag Frans wil spreken om zich de Franse cultuur eigen te maken en op die manier meer op witte mensen wil gaan lijken. De Franse taal opent deuren, wat maakt dat Zwarte mensen in Martinique gepreoccupeerd zijn met het spreken van het échte Frans, het correcte Frans, het Frans van de Fransen. Wil je toegang krijgen tot de Franse beschaving, tot dé beschaving, dan studeer je vervolgens ook in Frankrijk.

Toch heeft Césaire een andere motivatie om in Frankrijk te gaan studeren. Hij vertrekt op de eerste plaats om zich los te maken van zijn milieu en op zelfontdekking te gaan. En hoewel zijn curriculum op het Lycée Louis-le-Grand bestaat uit het bestuderen van Franse en Europese literatuur en filosofie, richt hij zich van het begin af aan op iets heel anders.

Op zijn eerste schooldag ontmoet hij namelijk Léopold Senghor, een student uit Senegal. Ze raken al snel bevriend en praten vanaf dat moment dagelijks over Afrika, de Antillen en het kolonialisme. Hij leert dankzij Senghor veel over Afrika, een continent waar hij tot dan toe, vanwege het koloniale onderwijs in Martinique, vrij weinig over wist. Dankzij deze gesprekken worden ze zich steeds meer bewust van hun Zwarte identiteit, het idee van een Zwarte beschaving en de impact die het kolonialisme op Afrikanen en Afrikaanse samenlevingen heeft gehad. Césaire leest in deze perio-

de ook veel over de pre-koloniale Afrikaanse geschiedenis. Césaire en Senghor stellen zich steeds vaker vragen als: Wie ben ik? Wie zijn wij? Wat zijn wij in deze witte wereld?

Parijs is op dat moment een interessante plek voor Zwarte studenten. De zussen Jane en Paulette Nardal, net als Césaire afkomstig uit Martinique, geven een literair tijdschrift uit, *La Revue du Monde Noir*, waarin het werk van Zwarte kunstenaars en intellectuelen wordt gepubliceerd. Paulette Nardal schrijft in deze periode essays over thema's die later kenmerkend zullen zijn voor de Négritude, zoals het gevoel van vervreemding, het bevestigen van de Zwarte identiteit en het idee van panafrikanisme. De zussen Nardal organiseren ook een literaire salon, waar Zwarte studenten uit Afrika, het Caraïbisch gebied en de vs elkaar ontmoeten om Zwarte literatuur te bespreken. Ook Senghor en Césaire bezoeken deze salon, waar vooral het werk van Zwarte auteurs uit de vs van de Harlem Renaissance aan bod komt. Voor Césaire is de ontdekking van auteurs als Langston Hughes en Claude McKay, en de manier waarop zij in hun werk hun Zwarte identiteit vierten, een ware openbaring. Anders dan de Zwarte auteurs uit de Franse koloniën assimileerden zij juist niet in een dominante witte cultuur, maar waren zij zich ervan bewust dat ze tot een andere cultuur behoorden. Dit is deels te verklaren door het feit dat er in de vs, in tegen-

stelling tot de Franse koloniën, geen sprake was van een actief assimilatiebeleid, maar juist van raciale segregatie.

Eenmaal in contact met literatuur uit een andere cultuur die modern én Zwart was, ontdekken Césaire en Senghor dat er meer bestaat dan de Europese literatuur uit hun studie. Césaire trekt de universaliteit daarvan steeds meer in twijfel. Samen met Senghor en Léon Damas, een andere Zwarte student, richt hij het tijdschrift *L'Étudiant noir* op. Alle drie publiceren ze hierin hun gedichten. Césaire gebruikt er voor het eerst de term 'Négritude'. Daarnaast koopt hij een notitieboek waarin hij begint te schrijven over zijn ontwaking, de bewustwording van zijn Zwarte identiteit en de herontdekking van zijn Afrikaanse wortels. Het resultaat is het beroemde *Cahier d'un retour au pays natal*.

De terugkeer waarnaar in *Cahier d'un retour au pays natal* wordt verwezen, is op dat moment nog geen fysieke terugkeer. Het is een mentale verkenning van het Zwart-zijn. Het is zijn manier om de vraag 'Wie ben ik?' te beantwoorden. Hij rekt definitief af met het idee van een Frans universalisme, en met dat van assimilatie. Voor Césaire staat assimilatie gelijk aan vervreemding.

Vooraf het rationalisme, en dan met name de cartesische rede, moet het hierbij ontgelden. De cartesische rede is de taal van het gezag, die Césaire vergelijkt

met het uiteinde van een zweep: *'Parce que nous vous haïssons, vous et votre raison'*, 'Omdat we u haten, u en uw rede.'

De cartesiaanse rede, die wordt gekenmerkt door het dualisme, zou een rede zijn die altijd denkt in onderscheidingen. Het is niet alleen een rede die onderscheid maakt tussen lichaam en geest of tussen de kenner en het gekende. Het plaatst ook de Europeaan, die over een rationeel denkvermogen zou beschikken, tegenover de gekoloniseerde, die een primitief denkvermogen zou hebben.

In die tijd was *nègre* een koloniale term, waar veel Zwarte studenten uit Martinique zich voor schaamden. Césaire kiest er bewust voor zich de term toe te eigenen.¹ Het is voor hem een manier om dit gevoel van schaamte te trotseren. In *Cahier d'un retour au pays natal* heeft hij het vervolgens ook over *négritude*, vanwege deze herontdekking van zijn Afrikaanse wortels en bewustwording van zijn Zwarte identiteit. De *Négritude* groeit uit tot een literaire en culturele stroming die zich verzet tegen het Franse assimilatiebeleid en de vervreemding die daarmee gepaard gaat. Ze wil af van het idee dat er maar één beschaving kan bestaan, de Franse, en omarmt het idee van een veelvoud aan beschavingen. De *Négritude* is de bewustwording van de eigen Zwarte identiteit, en van de Afrikaanse singulariteit. Ze wil in haar werken een nieuwe wereld creëren, die uitdruk-

king geeft aan de specificiteit van Afrikaanse culturele waarden. Hoe kan de Négritude deze nieuwe wereld creëren? Hoe kan deze stroming haar Zwarte identiteit bekrachtigen? Hoe kan ze haar Afrikaanse erfgoed herontdekken en herwaarderen? Hoe kan ze zich verzetten tegen het mensbeeld dat van Zwarte mensen ‘de ander’ maakte? Daarvoor moet ze eerst het kolonialisme begrijpen, en erop reflecteren.

Dit is wat Césaire doet in *Discours sur le colonialisme*. De voornaamste vraag die hij hierin wil beantwoorden is deze: ‘Wat is het kolonialisme in principe?’

Hij is niet de eerste denker die over het kolonialisme schrijft. Césaire haalt zelf enkele voorbeelden aan van wat er tot dan toe over is geschreven. Zo belicht hij enkele passages uit het werk van Ernest Renan, een invloedrijk filosoof die als een groot humanist wordt gezien. Renan stelt daarin een raciale hiërarchie vast en meent die rationeel te kunnen rechtvaardigen. Ook haalt hij *Essai sur la colonisation* aan, waarin Carl Siger, een Franse functionaris, de koloniale onderneming rechtvaardigt. De titel van zijn eigen boek, *Discours sur le colonialisme*, lijkt hier niet veel van te verschillen. Die is dan ook – zoals hiervoor uitgelegd – geheel in stijl met die van andere filosofische uiteenzettingen in de Franse filosofie. Césaires vertoog lijkt er op het eerste gezicht een te zijn zoals je van een *normalien* kunt verwachten.

Waar Césaire zich echter tegen verzet, is het idee dat men het kolonialisme zogenaamd rationeel meent te kunnen verdedigen. Dat men beweert de eigen superioriteit en de inferioriteit van de gekoloniseerde rationeel te kunnen vaststellen, omdat men als enige over de rede denkt te beschikken. Niet voor niets vergelijkt hij de cartesiaanse rede, het rationalisme, met een zweep. De zweep was tijdens de slavernij een veelgebruikt martel-instrument. En Césaire gebruikt één zweep in het bijzonder – de *chicotte* die later symbool zou staan voor het schrikbewind van koning Leopold II in Congo – om te verwijzen naar koloniaal geweld. In naam van een zogenaamd zuiver wetenschappelijke kennis heeft men het kolonialisme proberen te rechtvaardigen. In naam van de wetenschappelijke vooruitgang heeft men de zogenaamd achtergestelde culturen proberen te vernietigen.

Vandaar dat Césaire wijst op de tekortkomingen van deze zogenaamd zuiver wetenschappelijke kennis, die slechts ‘telt, meet, classificeert en doodt’. Maar dat niet alleen, zo’n zogenaamd zuiver wetenschappelijke kennis is kennis die arm en hongerig is, want het werkelijke ontgaat haar. En achter deze verarmde kennis schuilt een verarmd mens.

Hoe nu verder? Op welke manier kan Césaire het dan wel over het kolonialisme hebben? Hoe moeten we de filosofische uiteenzetting van deze dichter en denker,

die de cartesische rede afwees, lezen?

Césaire wil in zijn verhoog de werkelijkheid van het kolonialisme weergeven. Dat is een werkelijkheid die niet te kwantificeren is. Om het kolonialisme te verdedigen gooit de zogenaamd zuivere wetenschap met feiten, statistieken en heeft ze het enkel over spoorwegen die zijn aangelegd. Deze kennis ziet in Leopold II een visionair, waar Césaire een chicotte in hem ziet. Césaire wil het hebben over de werkelijkheid van alle gekoloniseerde levens die zijn opgeofferd voor de aanleg van die spoorwegen, opdat de koloniale mogendheden de verworven grondstoffen beter konden vervoeren. Césaire wil het hebben over de werkelijkheid van de angst die de gekoloniseerden wordt ingeboezemd om ze onderdanig te houden. En de werkelijkheid van gekoloniseerden, die 'van hun goden, hun grond, hun gebruiken, hun leven, het dansen en de wijsheid zijn weggerukt'.

Daarbij laat Césaire zien dat de onderbouwing voor het verdedigen van het kolonialisme niet zo zuiver wetenschappelijk is als ze beweert te zijn. Ze probeert het kolonialisme te rechtvaardigen aan de hand van feiten en statistieken, maar negeert cijfers die verwijzen naar de hoeveelheid mensenlevens die ervoor zijn opgeofferd. Ze probeert de Europese superioriteit te rechtvaardigen aan de hand van het idee dat alleen Europeanen zouden beschikken over de rede, maar negeert de uitspraak van Descartes dat 'de rede geheel in eenieder aanwezig is'. Later zal ook Fanon zijn lezers in *Les*

damnés de la terre op deze tegenstrijdigheid wijzen: het kolonialisme weet zich niet te houden aan de principes waaraan het zijn superioriteit tracht te ontleen. Beiden komen tot de conclusie dat Europa onverdedigbaar is.

In het essay *Poésie et connaissance* stelt Césaire dat we poëtische kennis nodig hebben voor een weergave van het werkelijke. Poëtische kennis reikt verder dan wat aan de oppervlakte waarneembaar is. ‘Poëtische kennis ontstaat in de grote stilte van wetenschappelijke kennis.’ De historicus Robin G. Kelley noemt Césaires discours dan ook een ‘antikoloniale poëtica’. Daar waar de verdedigers van het kolonialisme in naam van de zogenaamd zuiver wetenschappelijke kennis uitsluitend willen spreken over de vooruitgang die het kolonialisme zou hebben gebracht, stelt de poëtische kennis Césaire in staat na te denken over de instituten die zijn ondermijnd, de samenlevingen die van zichzelf zijn ontdaan en de buitengewone mogelijkheden die zijn weggevaagd. Poëtische kennis stelt hem niet alleen in staat te spreken over het verlies van de Azteken en de Inca’s, of na te denken over de Soedanese rijken, de bronzen beelden uit Benin en de Shango-beeldhouwkunst, maar ook om te reflecteren op wat hij zelf heeft verloren als nazaat van de tot slaaf gemaakte Afrikanen. Op een thema dus waarmee hij zich in *Cahier d’un retour au pays natal* al bezighield. Césaire staat niet los van hetgeen hij beschrijft, maar maakt zelf deel uit van deze

koloniale geschiedenis. De zogenaamd wetenschappelijke kennis scheidt de kennende mens van dat wat door hem gekend wordt, het kennende subject zou de wereld kunnen kennen zonder daar zelf deel van uit te maken. Op deze manier meent ze universele, objectieve en altijd geldende kennis te produceren. Maar volgens Césaire brengt dit uitsluitend onpersoonlijke kennis voort, waarin zelfs de mens onpersoonlijk is gemaakt. Césaire beschouwt daarom het feit dat zijn leven niet losstaat van zijn werk als een aspect van dekolonisatie. Césaire wil het juist hebben over de gekoloniseerden, over de *nègres* – ook de *nègre* die hij zelf is – om hun menselijkheid terug te geven. Hij wil het hebben over de oude *nègre*-beschavingen waarvan hij de nazaat is. Niet om daar met nostalgie naar terug te verlangen, maar om een bijdrage te leveren aan het creëren van een nieuwe samenleving, die een waarlijk humanisme kan voortbrengen. Voorwaarde voor dit nieuwe humanisme dat de *Négritude* voorstaat, is dekoloniseren. Alleen dekoloniseren maakt het voor hem mogelijk om het over alle onderdrukten te kunnen hebben. Voor Césaire is dekoloniseren niet alleen een stap in de richting van de bevrijding van alle onderdrukten, maar ook een stap in de redding van Europa. Want in zijn huidige staat is Europa onverdedigbaar.

Grâce Ndjako